

ANDREI HARBATSKI

E-MAIL: A_GORBATSKI@MAIL.RU

TOŻSAMOŚĆ RELIGIJNA A BEZPIECZEŃSTWO KONFESYJNE: WSPÓŁCZESNE WYZWANIA (NA PRZYKŁADZIE REPUBLIKI BIAŁORUŚ)

Pojęcie tożsamości religijnej i współczesne wyzwania

We współczesnej rzeczywistości powstają takie stosunki społeczne, w kontekście których tożsamość jawi się głównym, a niekiedy i jedynym źródłem sensów, nadającym formę istnienia, tak odrębnych osób, jak i grup społecznych.

Religia jest znaczącym czynnikiem w procesie kształtowania tożsamości. Od końca XX stulecia na świecie można zaobserwować jej aktywny powrót na scenę życia światowego i lokalnego. W terminologii współczesnego religioznawstwa ten proces został zaznaczony przez różne pojęcia synonimiczne, m.in. odrodzenie religijne, wzrost religijny, powrót do religii. Przejście współczesnego społeczeństwa od tradycyjnych sposobów organizacji ku nowym, zglobalizowanym zupełnie inaczej włącza religię do kontekstu społecznego. Dociera ona w dotąd niedostępne dla siebie sfery życia społecznego, politykę globalną i regionalną, gospodarkę międzynarodową, staje się fundamentem ideologicznym wielu ruchów społecznych i obywatelskich, partii politycznych, organizacji terrorystycznych. Dążenie jednostek do własnej atestacji przez tożsamość religijną jest uwarunkowane sytuacją współczesną, kiedy to, nie zważając na olbrzymi rozwój naukowy i ogólny przyrost wiedzy, złożoność więzi społecznych oraz szybkość procesów zachodzących w społeczeństwie, człowiek, stojąc przed obliczem śmierci, jak zawsze dokonuje wyboru egzystencjalnego. Staje się to jedynym niezmiennającym się źródłem dla budowania własnego „Ja”.

Pojęcie „tożsamość” ma dzisiaj szerokie zastosowanie w etnologii, psychologii, antropologii kultury oraz antropologii społecznej. W najbardziej ogólnym rozumieniu oznacza ono świadomość jednostki własnej przynależności do jakiegokolwiek grupy, co pozwala jej wyznaczyć swoje miejsce w przestrzeni społeczno-kulturowej i orientować się w otaczającym świe-

cie. Konieczność tożsamości uwarunkowana jest tym, że każdy człowiek potrzebuje pewnego uporządkowania własnego życia, które jest możliwe tylko we współpracy z innymi ludźmi.

Tożsamość religijna jest to forma grupowej i osobistej świadomości, zbudowanej na uświadomieniu swojej przynależności do określonej religii i kształtująca wyobrażenie o sobie i świecie za pośrednictwem odpowiednich dogmatów religijnych. Tożsamość religijna jest jedną z pierwszych form świadomości człowieka i dlatego znajduje się na początku kształtowania innych rodzajów tożsamości [Крылов 2012: 223-224].

Dzisiaj, w związku z procesami postmodernizacyjnymi i powiązаныmi z nimi wielkimi grupami migracyjnymi, miliony ludzi przekracza granice narodowe i opuszcza tereny ojczyste, aby trafić do państw, w których jest wyższy poziom życia. Tutaj spotykają się z innymi kulturami, z innymi religiami [Галкин 2005: 22].

W literaturze omawia się następujące zagadnienie: czy tożsamość religijna imigrantów (w tym przypadku chodzi o tożsamość islamską) ma coś wspólnego ze sprzecznymi z prawem działaniami, które można było zaobserwować w krajach Europy Zachodniej. Oczywiście, że ma, ale nie jako źródło pierwotne, lecz jako przejaw ideowy, który jest bliski wciągniętej w „zajścia” młodzieży islamskiej. Rzeczywiście, przecież tłumy niewykształconej młodzieży nie mogły kierować się dialektyką Hegla (jak kiedyś wykształcona część rewolucyjnej młodzieży marksistowskiej) lub zasadami filozofii egzystencjalistycznej Sartre'a (podobnie jak buntująca się młodzież europejska w połowie XX stulecia). Zwracali się oni ku tej dostępnej formie ideologii, która tradycyjnie wyznacza etykę ich zachowania, stereotypy w komunikacji, orientacje wartości. Z tego powodu hasła religijne mogły mobilizować i generować nastroje protestacyjne muzułmanów, nadając im w szeregu przypadków oznakę współzawodnictwa wartości, o czym świadczą liczne napady na świątynie. Jednakże wykorzystywane hasła religijne, za pomocą których łatwo jest manipulować tłumem, zupełnie nie odzwierciedlają istoty religii, która ma znane środki, by uzasadnić działania umiarkowane, wyważone.

W związku z tym, powstaje bardzo aktualne pytanie: skoro migracji masowej towarzyszy mieszanie różnych grup etnicznych, ich kultur, tradycji religijnych, to czy strona przyjmująca będzie gotowa, nie ograniczając własnej tożsamości, byłaby skłonna uszanować tożsamość kulturowo-religijną migrantów? Z drugiej strony, czy migranci będą gotowi na tych samych zasadach porządkować wzajemne stosunki?

Rzeczywistość świadczy o istnieniu poważnych problemów z obu stron. Niedoskonała wiedza o szczegółach dotyczących innych religii i kultur od czasu do czasu prowadzi do smutnych następstw, do niezdolności ustalenia wzajemnych stosunków wskutek nierozumienia sensu innych kultur, wartości moralnych, norm postępowania. To staje się powodem głębokich krzywd, urazów i – chcę podkreślić – powodem dodatkowym dla sił fundamentalistycznych i terrorystycznych.

Jak wobec tego określić scenariusze bezbolesnego zetknięcia różnych systemów wartości, kultury, religii, najbardziej pasujące świadomości demokratycznej? Jeżeli w przypadku społeczno-majątkowej nierówności imigrantów legalnych w każdym państwie można mówić o pokonaniu niesprawiedliwości przez legalne uregulowania prawne, przez adaptację i integrację, to nie sposób mówić o tym w przypadku mechanicznej integracji religii, kultury, wartości.

Niektórzy przedstawiciele duchowieństwa, świeccy naukowcy, kierując się uczciwymi zamiarami i dążąc do przebrnięcia przez możliwe nieporozumienia między np. wyznawcami chrześcijaństwa i islamu, proponują wprowadzić dość radykalne zmiany teologiczne, swoistą syntezę religii.

Oczywiście, historia zna przypadki kształtowania synkretycznych religii, np. bahaizmu. Jednakże wiara Bachai, nie zważając na imponującą tolerancję jej podstaw deklarujących ciągłość wszystkich najważniejszych religii, w ciągu półtora stulecia swego istnienia nie doczekała się szerokiego rozpowszechnienia. W podobny sposób można powiedzieć o poszukiwaniach religijno-filozoficznych L. Tołstoja, który dowodził, że prawdziwa religia jest jedna, ale taka forma religii nie jest jeszcze znana ludzkości, chociaż jej części ujawniają się w różnych przejawach. Wiemy też, że idee Tołstoja nie są znane na większą skalę.

Ogólnie rzecz biorąc, ekspansja synkretyzmu religijnego zazwyczaj powiązana jest z upadkiem tradycyjnej wiary religijnej. Można to było zaobserwować w późnym Imperium Rzymskim, gdzie przewaga „syntetycznej” świadomości religijnej łączącej religię rzymską ze wschodnim orgiastycznym kultem, była faktycznie przejawem braku wiary w starych bogów (wyjściem z kryzysu światoglądowego stało się pojawienie się chrześcijaństwa). Podobną sytuację możemy zaobserwować współcześnie na Zachodzie, gdzie w religii coraz bardziej aktywnie działają nowe ruchy religijne New Age, dla których charakterystyczna jest skrajna eklektyczność zasad wiary i praktyki religijnej.

Nie wiemy, w jaki sposób będą łączone składniki religijne za setki lat, ale teraz już możemy zaobserwować, że wyznawcy każdej religii tradycyjnej

nie są w stanie wyrzec się swoich dogmatów i kanonów. Kwestie omówione powyżej nie oznaczają, że kultury zbudowane na różnych matrycach religijnych nie wywierają na siebie stanowczego, wzajemnie wzbogacającego wpływu.

Jedna z wydanych w Rosji książek *Koran w poezji rosyjskiej* pokazuje dobroczynny wpływ motywów lirycznych Koranu, wątków, całej kultury muzułmańskiej na twórczość poetów rosyjskich. W związku z tym można tutaj mówić nie o integracji jako o „wymieszaniu” wielu kultur i religii, lecz o współpracy, wzbogaceniu społeczności etnicznych i kulturowo-religijnych w ramach wspólnej cywilizacji rosyjskiej. Ten ogólnorosyjski poziom tożsamości nie prowadzi do odwołania etnicznej i religijnej tożsamości, ale prowadzi do jej ochrony.

Bezpieczeństwo religijne a polikulturowość

Każdy polikulturowy teren jest polietniczny i polikonfesyjny z definicji. I to, jednocześnie z różnorodnością życia kulturowego, tworzy cały szereg miejsc wrażliwych. Te miejsca czasami są wzajemnie powiązane. Problem bezpieczeństwa zawsze był aktualny dla każdego państwa i każdego regionu, ale największą ostrość problem bezpieczeństwa zyskuje w regionach polietnicznych. Niezwykle wyrazisty staje się tam problem postrzegania „innego” jako „obcego”.

Problem bezpieczeństwa jest bardzo złożony i wielowarstwowy, a samo pojęcie „bezpieczeństwo” może być rozumiane w różny sposób: od bezpieczeństwa państwowego do bezpieczeństwa życiowego, przy czym powstają nowe sfery (dziedziny), wymagające osobnego namysłu. Wymagają tego sfery: (dziedziny) kulturowa i konfesyjna.

Definicja bezpieczeństwa kulturowego jest dość nowa i jeszcze nie wystarczająco teoretycznie opracowana. W Europie dopiero w ciągu ostatnich dziesięcioleci pojawiają się pierwsze określenia bezpieczeństwa kulturowego w aspekcie kulturowym. Bezpieczeństwo kulturowe jest traktowane przede wszystkim jako możliwość zachowania przez społeczeństwa własnej specyfiki, nie zważając na zmieniające się warunki i zagrożenia. Ujmując rzecz bardziej szczegółowo, to powyższe pojęcie obejmuje stałość tradycyjnych schematów języka, kultury, tożsamości, społeczności, zwyczajów narodowych i religijnych [Scott 2004].

W literaturze rosyjskiej definicja „bezpieczeństwo kulturowe” jest potraktowana dość szeroko i rozpatruje kulturę nie tylko jako obiekt, ale również jako źródło bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwem kulturowym jest nie tylko podtrzymanie bezpieczeństwa w sferze kulturowej, zapobieganie konfliktom religijnym i etnicznym, zapobieganie upadkowi duchowości, zniszczeniu zabytków kultury, ale i podtrzymanie bezpieczeństwa narodowego przez rozwijanie świadomości kulturowej. To jest i ochrona kultury i jednocześnie tworzenie możliwości dla jej harmonijnego rozwoju” [Романова 2008: 92].

Ponieważ bezpieczeństwo jest stanem równowagi systemowej, to wspieranie istniejących schematów kulturowych i stanowcza współpraca grup narodościowo-kulturowych prowadzi do jego ustabilizowania. W tym przypadku wydają się słuszne uwagi białoruskiej badaczki E.A. Spirynowej na temat tego, że zbieżność lub rozbieżność postaw dotyczących wartości oraz sensów odgrywa decydującą rolę w kształtowaniu stosunków międzygrupowych w przestrzeni wielokulturowej (od współpracy do konfliktu), a więc wyznacza społeczno-kulturowy i psychologiczny portret państwa [Спирина 2012: 145].

Bezpieczeństwo wyznaniowe jest częścią bezpieczeństwa kulturowego. Określenie „bezpieczeństwo wyznaniowe” nie jest w pełnej mierze zdefiniowane, chociaż ostatnio można je spotkać w tej lub innej postaci w literaturze naukowej. Co więcej, w literaturze naukowej i publicystycznej często można spotkać dwa, na pierwszy rzut oka podobne, określenia – „bezpieczeństwo wyznaniowe” i „bezpieczeństwo religijne”. Jednakże te pojęcia różnią się między sobą, podobnie jak różni się definicja wyznania i religii. Spróbujemy zdefiniować te pojęcia.

Kiedy mówimy o religii, mamy na uwadze swoisty wszechogarniający system społeczny, formujący stosunki człowieka z siłami nadprzyrodzonymi i urzeczywistniany w różnych formach. Jeśli zaś chodzi o konfesję, to rozumiemy ją jako konkretną formę tego współdziałania z nadprzyrodzonością, regulowanego systemem zasad, wymagań, dogmatów. To wszystko z reguły jest przekazywane w formie ustnej albo w legendzie pisemnej.

Podobna różnica jest między pojęciami „bezpieczeństwo konfesyjne” i „bezpieczeństwo religijne”. To drugie pojęcie jest wykorzystywane np. w literaturze białoruskiej prawosławnego, katolickiego i świeckiego charakteru w kontekście obrony religii tradycyjnych i wzmacniania społeczeństwa białoruskiego [Котляров, Земляков 2004: 150].

Określenie bezpieczeństwo religijne można w tym kontekście utożsamiać z pojęciem bezpieczeństwa (zachowania) religii tradycyjnej (prawosławie, katolicyzm).

Definicja bezpieczeństwa konfesyjnego w odróżnieniu od definicji bezpieczeństwa religijnego, pozwala szerzej rozumieć ten problem. Pod pojęciem bezpieczeństwa konfesyjnego jest rozumiany system zachowania głównej zawartości jakiegokolwiek konfesji i jej osobliwości kultowych, a także zażegnanie konfliktów na gruncie konfesyjnym. Pod tym pojęciem może być także rozpatrywany system warunków dla pełnowartościowego rozwoju różnorodnych konfesji w jednej przestrzeni kulturowej. Ten system może tworzyć warunki, które dają możliwość zażegnania albo zmiękczenia konfliktów, powiązanych z problemami konfesyjnymi.

Pojęcie „bezpieczeństwo konfesyjne” jest szersze niż „państwowo-konfesyjne bezpieczeństwo”, o ile razem z bezpieczeństwem państwowym i systemem stosunków państwowo-konfesyjnych ogarnia również problemy międzykonfesyjne oraz bezpieczeństwo osobiste, jak również zachowanie tożsamości religijnej, nie tylko na poziomie państwowym, ale i osobistym.

Rzeczywiście, problem tożsamości konfesyjnej nie jest wyłącznie teologicznym pytaniem określenia wiary, lecz czynnikiem identyfikacji z określonym wyznaniem, i bardzo często za pomocą tego, identyfikacją z określoną narodowością, terytorium, trybem życia.

Identyfikacja bowiem jest charakterystyczną cechą człowieka związaną z jego uczuciem własnej przynależności do określonej grupy – partii politycznej, narodu, konfesji religijnej. Dzisiaj naukowcy białoruscy stawiają pytanie, jak zachować etnos, a razem z nim etniczną i konfesyjną tożsamość. Białoruska badaczka J.Czerniawska, wykazując niepokój o zachowanie białoruskiego etnosu, zaznacza, że „istnienie etnosu stało się nie mniej problematyczne niż życie człowieka” [Чернявская 2006: 9].

W niniejszym tekście wykorzystuję termin „tożsamość religijna” w znaczeniu tradycyjnym, lecz lepiej byłoby mówić o „tożsamości konfesyjnej”. W kontekście tożsamości religijnej mówimy o odnoszeniu się do szerokich kierunków religijnych, np. chrześcijaństwa, islamu czy buddyzmu, ale tylko w ramach przeciwstawiania własnego systemu wiary do innego systemu. Na przykład, muzułmanin utożsamia się z islamem w ogóle, przede wszystkim w opozycji do chrześcijaństwa. Lecz wewnątrz islamu odbywa się brutalna walka konfesyjna i etniczno-konfesyjna identyfikacja i to wyznacza jego tożsamość konfesyjną.

Tożsamość religijna bardzo często jest wyznacznikiem tożsamości kulturowej. Badania socjologiczne w Rosji wykazują, że za

utożsamianiem się z prawosławiem w szeregu wypadków stoi nie wyznanie wiary, nie przyjęcie prawosławnego układu życia, lecz wyłącznie uznanie prawosławia jako historycznie złożonej tradycji kulturowej. Logicznym wynikiem takiego uznania jest wykorzystanie prawosławia jako pewnego i symbolicznie przeliczalnego kapitału, co pozwala oceniać taką tożsamość prawosławną jako jeden z elementów kultury postmodernistycznej” [Ипатова 2006: 171].

W tej sytuacji do utożsamienia jednostki z prawosławną tradycją nie ma konieczności przyjęcia nie tylko powierzchownych elementów kultury prawosławnej, ale i prawosławnego układu życia oraz głębokiego przejęcia się dogmatami. W wypadku wielokulturowego czy multikulturowego środowiska bardziej logiczne jest mówienie o identyfikacji etniczno-religijnej, o ile identyfikacja człowieka z określoną diasporą jest bardzo ważnym, a niekiedy podstawowym, wskaźnikiem kulturowym.

Z systemem bezpieczeństwa konfesyjnego wiąże się również problem tożsamości etnoreligijnej. Konflikty o charakterze etnoreligijnym zdarzają się przede wszystkim na tle procesów postmodernistycznych, warunkowanych intensywną migracją. Jakkolwiek sytuacje kryzysowe zaostrzają postrzeganie własnej tożsamości etnoreligijnej. A podczas intensywnej migracji i przy braku rozsądnej polityki społecznej wzrasta znaczenie tożsamości etnoreligijnej. Uwzględnienie jej wzrastającej roli i związane z tym problemy, powinny być brane pod uwagę przy doskonaleniu mechanizmu bezpieczeństwa konfesyjnego. To z kolei jest bezpośrednio powiązane z rozumieniem „swego” i „obcego”, które w regionach polikulturowych jest bardzo rozmyte. Badania socjologów w Rosji pokazują, że znaczna część respondentów różnych grup konfesyjnych nie postrzega przedstawicieli tej samej konfesji, oddalonych terytorialnie, jako „swoich”. Jako „swoich” postrzegają oni sąsiadów, często przedstawicieli innych konfesji, ale dzielających wspólnotę bycia.

Wyznawcy prawosławia mają bardziej przychylny stosunek do Tatarów i Baszkirów, niż do współwyznawców Gruzinów i Mołdawian. Ankietowani buddyści postrzegają przedstawicieli wschodnio-azjatyckiej kultury (buddyjsko-konfucjańskiej) – Chińczyków i Wietnamczyków – jako przedstawicieli obcokrajowych diaspor handlowych, a nie jako swoich współwyznawców” [Мчедлов 2008: 26].

Potwierdzają to lokalne badania socjologiczne, prowadzone w 2010 roku w ramach celowego programu analitycznego wśród studentów Państwowego Uniwersytetu Astrachańskiego. Tylko 1,5% badanych zaznaczy-

ło jako „obcego” przedstawiciela innej religii, 7,6% - przedstawiciela innej narodowości. Dla 35,9% respondentów „obcy” – oznacza obcokrajowca, tzn. terytorialnie i mentalnie człowieka „dalekiego”.

Ostatnio w Europie są coraz częstsze pogromy, organizowane przez migrantów, i w przeciętnej świadomości to oczywiście jest nawiązywanie do ich identyfikacji religijnej, przede wszystkim muzułmańskiej. Taki związek istnieje, „ale nie jest głównym powodem, tylko ideologiczną przykrywką, która jest bliska zaangażowanej w zamieszki młodzieży islamskiej” [Мчедлов 2008: 27]. Bardzo często etniczno-religijna identyfikacja staje się obiektem manipulacji politycznych albo nierozsądnych działań politycznych. Badania socjologiczne wykazują, że etniczno-konfesyjne charakterystyki są przede wszystkim najbardziej jaskrawą powłoką sytuacji konfliktowych, i większość respondentów uświadamia ich społeczno-ekonomiczne i polityczne podstawy.

Stoień wpływu identyfikacji religijnej uczestników tych oporów na odbywające się procesy zależy od warunków historycznych, w szczególności od układu społeczno-politycznego, tradycji demokratycznych i kulturalnych danego społeczeństwa, od poziomu prawnego i moralnego rozwoju jego członków, od ambicji jego liderów, często przedstawiających interesy osobiste jako interesy całej społeczności kulturowej. Religia przy tym, nie będąc głównym powodem, daje wyłącznie dodatkowy impuls, mobilizuje, jednoczy uczestników ruchów, nadaje im określoną odporność i ukierunkowanie [Мчедлов 2008: 32].

Tożsamość religijna społeczeństwa białoruskiego

Polityka konfesyjna państwa białoruskiego jest budowana na pryncypach konceptualnych. Cel ogólny tej polityki można określić jako tworzenie sprzyjających warunków dla pozytywnego i bezkonfliktowego rozwoju życia konfesyjnego w państwie.

Białoruskie doświadczenie wielowiekowego wspólnego bycia konfesji i religii dało możliwość wypracowania własnych warunków i dróg, zapewniających komfortowe i szanujące ich istnienie. Oprócz tego ważne jest dostrzeganie osobliwości historycznego kształtowania głównych pryncypiów współistnienia różnych religii i konfesji, osobliwości prawnych, różnic pomiędzy procesami obiektywnymi ekonomicznej i politycznej integracji. Ważne miejsce zajmują także sprawy pogłębiania współpracy naukowo-technologicznej i informacyjnej.

W ostatnich latach mamy do czynienia ze znacznym wzrostem napływu migrantów do Republiki Białoruś. Jedną z przyczyn jest tworzenie i podtrzymanie na poziomie państwa sprzyjających umów ekonomicznych. Jeszcze jedną przyczyną takiej masowej migracji jest historycznie uwarunkowana forma współdziałania międzygrupowego, praktycznie eliminująca sytuacje konfliktowe, akty represyjne w odniesieniu do przedstawicieli grup etnokulturowych i w ogóle poważne konflikty religijne lub etnokulturowe. Spirinowa sądzi, że „to jest ogólny wynik historycznej spontanicznej wielokulturowości, wynik ukształtowany ogólnym polikulturowym obrazem «My» tytułowej narodowości i etniczno-kulturowych grup na poziomie szeregowych członków wielokulturowej społeczności”. Potwierdza się to w badaniach socjologicznych przeprowadzonych w Państwowym Uniwersytecie Technicznym im. P. Suchego w Homlu. Badania socjologiczne dotyczyły kwestii wzajemnego stosunku kolektywizmu – indywidualizmu w mentalności wschodnich słowian. Maksymalna zawartość zaznaczona była pośród obywateli Białorusi: w sytuacji obrony ojczyzny (89%) i w okresie pokoju (78,3%), podobnie podczas ważnych sytuacji życiowych – wesele, pogrzeb, narodziny dziecka (77,7%), [Спирина 2012: 145].

Mówiąc o osobliwościach historycznych kształtowania głównych zasad współistnienia różnych religii i konfesji na Białorusi, należy szczególnie wyróżnić czas istnienia Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). W tym czasie WKL stanowiło konglomerat różnych grup etniczno-kulturowych, co struktury państwowe akceptowały, nie prześladując członków owych grup. Na przykład staroobrzędowcy rosyjscy mogli migrować na tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, na co zezwalały przepisy prawne. Ważnymi czynnikami sprzyjającym polietniczności mieszkańców WKL były miasta, które gościły wielu przedstawicieli różnorodnych kultur i wyznań. Wiadomo, że podczas masowych migracji na tle religijnym, które w tamtym okresie opanowały Europę, terytorium Białorusi stało się miejscem schronienia dla przedstawicieli różnych religii [Копыцкий 1986: 192].

Efektywny rozwój ekonomiczny WKL dodatkowo pobudzał do migracji tych, którzy chcieli polepszyć swoją sytuację materialną. W czasie panowania księcia Giedymina w Wielkim Księstwie Litewskim osiedlali się Niemcy, zwłaszcza tacy, którzy wykonywali zawód rzemieślniczy. W wieku XVI ich liczba doszła do 200 tysięcy ludzi [Вялікае... 2005: 247]. Osadnicy niemieccy osiedlali się na ziemiach teraźniejszej Białorusi. Tutaj stali się oni pierwszymi nosicielami wierzeń protestanckich.

Wiadomo, że w statutach WKL odzwierciedlała się prawnie tolerancja względem innych wyznań, a także swoboda wyznania. Władze państwowe pozwalały tworzyć wspólnoty religijne i budować cerkwie, kościoły katolickie i protestanckie, synagogi i meczety. Na przykład meczet wzniesiony na Smorgońszczyźnie, we wsi Dawbucziszki (wspomniany w litewskiej metryce pod 1558 rokiem) jest jednym z najstarszych w Europie. Jednocześnie statuty WKL sprzyjały jednoczeniu narodów w rozumieniu ich przynależności do jednego państwa (głównie w kontekście podporządkowania wszystkich jednemu prawu regulującemu ich współdziałanie). To sprzyjało rozwojowi jednego wielokulturowego obrazu „My”.

Białoruski i polski historyk A. Kirkor zaznacza, że na wszystkich poziomach kultury nie było walk religijnych, „nie było prześladowań, a ludzie w zgodzie i swobodnie uczestniczyli w nabożeństwach i obrzędach” [Живописная 1993: 148].

W ten sposób Wielkie Księstwo Litewskie formowało polikulturowe współistnienie na podstawie federacyjnej, gdzie od początku kładziono akcent na nieobecność dyskryminacji „obcych”, tzn. na współistnienie różnych grup. Można stwierdzić, że w okresie Wielkiego Księstwa Litewskiego została stworzona sprzyjająca sytuacja prawna dla rozwoju dialogu grup kontaktujących się w dwóch sferach przestrzeni komunikacyjnej – religii i kultury.

W czasach Związku Radzieckiego znaczącym faktorem rozwoju kultury białoruskiej, jako harmonicznej całości polietnicznej, była konsolidacja władz i społeczeństwa w sprawie owocnego rozwoju i zachowania kultury białoruskiej jako głównej i bezkonfliktowego współdziałania z innymi grupami etnicznymi. Władza białoruska, pomimo aktywnego rozpowszechnienia ateizmu, brała pod uwagę również faktor religijny. Na przykład, podczas budowania na Białorusi jednego z zakładów przemysłowych, spośród trzech przewidywanych miast został wybrany Brześć. I głównym przekonującym argumentem był faktor głębszej religijności mieszkańców Białorusi Zachodniej, to znaczy również odpowiedzialności mieszkańców miasta Brześć.

W ostatnim okresie (1945–1991) Białorusi jako republiki Związku Radzieckiego nastąpił:

- rozwój przemysłu i gospodarstw wiejskich, to znaczy polepszenie socjalnych warunków życia ludności (w 1956 roku produkcja brutto wzrosła trzy razy w porównaniu z 1940 rokiem, a dochód narodowy – 2,8 raza), [Бандарчык 2001: 422];

- rozwój oświaty i sfery naukowo-technicznej (do 1970 roku zakończono wprowadzania do powszechnej oświaty średniej), [Бандарчык 2001: 423];
- rozwój sfery kulturowej: budowa i otwarcie teatrów, muzeów, bibliotek, kinoteatrów.

W tym okresie Białoruś była jedną z najlepiej rozwijających się republik Związku Radzieckiego. Dało to możliwość odczuwania satysfakcji społecznej, realizowania aspiracji związanych z wartościami życiowymi nie tylko etnosu głównego (białoruskiego), ale i grup etnokulturowych, nie tylko już mieszkających, ale także aktywnie migrujących na terytorium Białorusi. Jeżeli w 1959 roku ludność białoruska składała się z 8 055 714 osób, w 1970 roku – 9 002 338, w 1979 roku – 9 532 516, to w 1989 roku liczyła już 10 151 806 osób (w tej sytuacji liczebność Białorusinów wynosiła 81%, a pozostałe 19% stanowiły grupy etnokulturowe), [Гасюк 2007: 63].

Historycznie złożyło się tak, że terytorium Białorusi zamieszkiwali prawosławni, katolicy, protestanci, staroobrzędowcy, muzułmanie, wyznawcy judaizmu i przedstawiciele innych wyznań. Bez względu na to, że Białoruś była pod mocnym wpływem ateizmu, historycznie ukształtowana tożsamość religijna sprzyjała wzmocnieniu ogólnego obrazu „My” na terytorium Białorusi po rozpadzie ZSRR. W ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat tożsamość religijna Białorusinów, według mnie, nie tylko została zachowana, ale i pogłębiona.

Faktor religijny gruntownie wpływa na dążenia duchowe, orientacje życiowe, życie codzienne społeczeństwa, parametry duchowe współistnienia grup etnokulturowych i etnosu, a w całości na bezpieczeństwo konfesyjne. Jak wskazano powyżej, na Białorusi historycznie została stworzona struktura polikonfesyjna. Ważne jest, że jest dostatecznie wysoki poziom obecności różnorodnych konfesji na całym terytorium kraju, tak jeśli chodzi o liczbę wierzących, jak i o liczbę świątyń.

W Republice Białoruś 1 stycznia 2013 roku było zarejestrowanych 3374 organizacje religijne (diecezje, klasztory, misje, bractwa, zespoły sióstr świeckich, szkoły duchowne), reprezentujące 25 konfesji i kierunków religijnych. Wiodące miejsce w życiu religijnym państwa zajmuje Białoruska Cerkiew Prawosławna, która łączy 1567 wspólnot religijnych, 11 diecezji, 6 różnych szkół duchownych, 34 monastera, 14 bractw, 10 zespołów sióstr świeckich. Funkcjonuje 1348 prawosławnych cerkwi, 156 znajduje się jeszcze w trakcie budowy.

W Republice Białoruś są zarejestrowane 33 wspólnoty religijne staroobrzędowców, do dyspozycji wiernych jest 28 świątyń.

Kościół rzymskokatolicki łączy cztery diecezje, które liczą 479 wspólnot religijnych. W republice działają 3 szkoły duchowne, 11 misji i 9 wspólnot zakonników rzymskokatolickich. Wspólnoty dysponują 465 kościołami, 26 świątyń jest w trakcie budowy.

Organizacje religijne protestantów są reprezentowane przez 1025 wspólnot religijnych, 21 zjednoczeń, 22 misje oraz 5 szkół duchownych. Największymi z organizacji religijnych protestantów są Chrześcijanie Wiary Ewangelickiej (512 wspólnot) oraz Ewangeliccy Chrześcijanie Baptyści (286 wspólnot).

Judaizm jest reprezentowany przez 53 wspólnoty, które odnoszą się do trzech kierunków (ortodoksyjnego, chesed-lubawicz, progresywnego). Zarejestrowane są 3 religijne zjednoczenia. Do dyspozycji wspólnot jest 10 świątyń.

Islam reprezentuje 25 wspólnot, w tym 24 sunnickimi kierunkami i 1 szyickim. Zarejestrowane są 2 zjednoczenia religijne. Działa 6 świątyń, budowany jest meczet w Mińsku [*Религиозная* 2014].

W 2012 roku Instytut Socjologii Narodowej Akademii Nauk Białorusi przeprowadził badania opinii publicznej w celu ustalenia roli czynnika religijnego w życiu białoruskiego społeczeństwa (próba badawcza składała się z 2107 osób). Jedno z pytań brzmiało następująco: „W jaki sposób wiara religijna wpływa na życie codzienne?”. Dane z sondażu pokazują, że dla 22,5% badanych wiara w Boga pomaga poradzić z problemami życiowymi we wszystkich sytuacjach. Pozostałe wyniki przedstawiają się następująco: wiara w Boga pomaga w większości sytuacji – 18,0% respondentów; pomaga tylko w niektórych sytuacjach – 22,6% badanych; nie pomaga w ogóle – 11,7% odpowiedzi. Trudno odpowiedzieć na to pytanie – 18,6% pytanych, nie podało odpowiedzi – 6,6% [*Редичкина* 2012].

Struktura konfesyjna tożsamości Białorusinów przedstawia się następująco: większość obywateli (94,8%) identyfikuje się z jedną z konfesji: prawosławną – 83,9%, katolicką – 7,6%, protestancką – 0,5%, chrześcijaństwem w ogóle – 1,9%, islamem – 0,2%, judaizmem – 0,2% (inne odpowiedzi – 0,4%). Dokładnie 4,8% ankietowanych nie identyfikuje się z żadną religią, nie udzieliło odpowiedzi – 0,4% [*Редичкина* 2012].

Otrzymane dane nie mogą pozostawić bez refleksji nad specyfiką identyfikacji religijnej Białorusinów, a przede wszystkim postrzeganiem siebie jako osoby wierzącej oraz przestrzegania kultowej i obrzędowej praktyki swojej religii. Jak wynika z danych monitoringu za 2010 rok (próba badaw-

cza składała się z 1497 osób), za wierzących i przestrzegających wszystkich rytuałów swojej religii uważa się 23,3% badanych, raczej do wierzących niż do niewierzących – 40,2%, do przekonanych ateistów – 3,3% [Редичкина 2012].

Na pytanie kwestionariusza „Jak często Pan/Pani bierze udział w obrzędach religijnych?” (dane 2012 roku) otrzymano odpowiedzi, które świadczą o biernej pozycji większej części respondentów. Zaledwie 1,3% respondentów bierze udział w obrzędach religijnych codziennie, 4,6% – co tydzień, 6,9% – jeden-dwa razy w miesiącu, a 28,7% – kilka razy w roku. Wielkość grupy osób, która zaznaczyła odpowiedź „nigdy” wynosi 17,0%, a 13,2% badanych nie potrafiła odpowiedzieć na to pytanie [Редичкина 2012].

Warto zaznaczyć, że ta sytuacja jest charakterystyczna nie tylko dla Białorusi, ale również dla innych krajów. Według danych oddziału badań społeczno-politycznych Lewada-Centre, którzy badał rolę Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w życiu społeczeństwa rosyjskiego wynika, że Rosja zajmuje ostatnie – 15 miejsce – wśród badanych krajów co do częstotliwości odwiedzania świątyń. W Niemczech, na Słowacji oraz w Bułgarii 20% wiernych nie jest zaangażowanych w działalność kościoła (oprócz udziału w nabożeństwach). W innych krajach te odsetki wyglądają następująco: USA i Szwecji – 30%, we Francji – 40%, a w Wielkiej Brytanii i Polsce 45%. Raz w miesiącu do kościoła chodzi 35% wiernych w USA i na Słowacji, 30% w Niemczech, co czwarty wierny w Bułgarii i Szwecji, a w Rosji tylko 3% [Редичкина 2012].

12 czerwca 2003 roku zostało podpisane porozumienie o współpracy pomiędzy Republiką Białoruś a Kościołem prawosławnym. Priorytetowymi kierunkami współpracy są m.in. wspólny rozwój społecznej moralności, wychowanie, edukacja kulturalna i działalność twórcza, ochrona, odbudowa i rozwój dziedzictwa historycznego i kulturowego.

Zakończenie

W rzeczywistości współczesnej praktyka tolerancyjnego współistnienia różnych religii i narodowości przy zachowaniu ich odmienności znacznie się pogłębiła. Dzisiaj cywilizowany świat widzi podstawowe wymaganie tolerancyjnej kultury w następujących postulatach: wolność wyznania dla każdego obywatela, dla grupy społecznej – dobrowolnie wybranych moralnych, społeczno-politycznych, światopoglądowych predyspozycji; lojalny,

tolerancyjny, nie wrogi, pełny szacunku stosunek do analogicznego wyboru innych. Podstawą tolerancji jest uznanie, uszanowanie praw i wolności wszystkich ludzi i wspólnot; tolerancja jest oznaką pewności człowieka w słuszności swojej pozycji, braku lęku porównywania i konkurencji z innymi poglądami, braku lęku przed stratą charakterystycznych cech go wyróżniających. Takie podejście może być przesłanką wolnego samookreślenia osoby w innym narodowo-konfesyjnym środowisku i odpowiednio przesłanką dialogu, współpracy wyznawców różnych religii, tradycji kulturowych. Takie podejście otwiera możliwości do pozytywnego wzajemnego wpływu kultur, ich wzajemnego wzbogacenia.

Tożsamość religijna sama w sobie nie jest wynikiem działalności politycznej, jednak potencjał, kształty i charakterystyki jej przejawu zależą od warunków społeczno-politycznych.

Polikulturowy region stwarza szczególne warunki do współdziałania różnych religijnych tożsamości, co trzeba brać pod uwagę przy tworzeniu systemu bezpieczeństwa konfesyjnego.

Dzięki dłuższemu i stosunkowo tolerancyjnemu współdziałaniu konfesji na Białorusi ukształtowało się godne uwagi doświadczenie tworzenia konfesyjnego bezpieczeństwa. Ważna i uzupełniająca wobec tego jest działalność białoruskiego państwa, skierowana na stworzenie aktów prawnych, co umożliwia organizacjom religijnym poszerzanie zakresu swej działalności (dobroczynność, edukacja religijna, wydawnictwa i działalność gospodarcza, stosunki międzynarodowe).

Bibliografia

- Scott F. (2004), *Indigenous Identity as a Strategy of Cultural Security*, Northern Research Forum. Plenary on Security, Yellowknife
- Бандарчык В.К. [і інш.], (2001), *Беларусь: Вытокі і этнічнае развіццё*, НАН Беларусі, Інстытут Мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы, Выдавецтва Бел. Навука, Мінск
- Вялікае Княжаства Літоўскае: энцыклапедыя: у 3 т., рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.], БелЭн, Мінск, 2005, Т. 1
- Галкин А.А. (отв. ред), (2005), *Старые и новые лики национальной проблемы*, Издательство Институт Социологии РАН, Москва
- Гасюк Г.И. (отв. ред), (2007), *Население Республики Беларусь*, Министерство статистики и анализа Республики Беларусь, Минск
- Живописная Россия, Бел. Энцыкл* (1993), Минск

- Ипатова Л.П. (2006), *Православная идентичность как персональный портрет*, в: Л.П. Ипатова (отв. ред), *Гражданские, этнические и религиозные идентичности в России*, Институт Социологии РАН, Москва
- Копыцкий З.Ю. (1986), *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII вв.*, Издательство Наука и техника, Минск
- Котляров И.В., Земляков Л.Е. (2004), *Республика Беларусь в конфессиональном измерении*, Издательство МИУ, Минск
- Крылов А.Н. (2012), *Религиозная идентичность. Индивидуальное и коллективное самосознание в постиндустриальном пространстве*, Издательство Икар, Москва
- Мчедлов М.П. (2008), *Общие вопросы религиозной идентичности*, М.П. Мчедлов (отв. ред), *Религия в сознании народа. Религиозный фактор в идентификационных процессах*, Институт Социологии РАН, Москва
- Редичкина О. (2012), *Отношение к вере аналогично отношению к государству*, „Деловой журнал РБК” [Электронный ресурс], <http://magazine.rbc.ru> [19.05. 2014]
- Религиозная ситуация и государственно-конфессиональные отношения в Беларуси, Аппарат Уполномоченного по делам религий и национальностей* [Электронный ресурс] www.belarus21.by [19.05.2014]
- Романова А П., Мармилова О. (2008), *Культурная безопасность как важнейший фактор национальной безопасности*, „Человек, общество, управление”, № 2
- Спирина Е.А. (2012), *Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп*, Издательство РИВШ, Минск
- Чернявская Ю.В. (2006), *Белорус: штрихи к автопортрету. Этнический самообраз белоруса в сказках*, Издательство «Четыре четверти», Минск

SUMMARY**Religious Identity and Confessional Security:
Modern Challenges (The Republic of Belarus)**

The article deals with historical, legal, and economic factors affecting the religious identity, both in the world and in the Republic of Belarus. The author shows how the religious identity influences safety of any confessional state.

Keywords:

religious identity, religious safety, confessional state